

УДК 159.9:351.74 (477)

Твердохлебова Н.Є.,

аспірант кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ,
ORCID ID 0000-0003-3139-4308, natatv@ukr.net

Україна, м. Харків

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті представлений теоретичний аналіз проблеми становлення особистості та її ідентичності в процесі професіоналізації правоохоронця, виявлені кризові стани і ситуації, що виникають на різних етапах професійного розвитку працівників внутрішніх справ, запропоновані шляхи удосконалення системи психологічного супроводу працівників правоохоронних органів України для оптимізації їх професійної діяльності.

Ключові слова: ідентичність, трансформація ідентичності, самореалізація особистості, етапи професійного розвитку, кризові стани, попередження професійної деформації.

Постановка проблеми. Однією з головних задач кадрової політики правоохоронної системи є вдосконалення професійної підготовки фахівців на різних етапах професійної самореалізації. Одночасно з цим стрімка динаміка соціально-економічної ситуації множить і загострює різноманітні кризові явища, які проникають у різні життєві контексти правоохоронців (професійні, референтні, сімейні), породжуючи особистісні трансформації. На сьогоднішній день до відомих джерел загрози суспільній безпеці населення України додаються відносно нові, специфічні фактори екстремальності – це різні форми прояву екстремізму і тероризму. Реалізація професійних завдань працівниками правоохоронних органів у сучасних умовах проходить не просто в складних, а переважно в екстремальних умовах. Робота працівників правоохоронної системи вимагає високого рівня розвитку професійної готовності, стійкості, сформованості спеціальних здібностей, якостей і властивостей.

З огляду на вищесказане можна зробити висновок, що процес професійного становлення і самореалізації працівників поліції в наш час складний і суперечливий. Тому виникає необхідність розробки системи психологічного супроводу для попередження кризових станів і ситуацій та оптимізації професійно-особистісного розвитку правоохоронців у процесі їх професійної самореалізації в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідниками виявлено, що психологічну трансформацію можуть спричиняти як зміни, викликані негативними подіями, такими як переживання людиною самотності, пригніченості, розчарування, різного роду життєвих труднощів, так і позитивні зміни – успіх, відчуття щастя і радощів, самореалізація [8, 53-57].

Важливо зауважити, що проблема успішної і конструктивної самореалізації особистості неможлива без урахування процесу трансформації ідентичності.

Ідентичність розглядається різними авторами як психічне явище, яке має ієрархічно складну структуру і характеризується цілісністю особистості, її унікальністю, усвідомленням своєї цінності і зрілості, а також розумінням вимог з боку суспільства і прагненням до відповідності цим вимогам без втрати власної

ідентичності (Н.В. Дмитрієва, С.Д. Максименко, Е. Еріксон, Л.Б. Шнейдер, J.E. Marscia, Н. Tajfel та ін.).

Дослідниками висвітлюється проблема становлення особистості та її ідентичності в процесі професіоналізації. А.К. Маркова виділяє п'ять рівнів на шляху становлення професіонала: допрофесіоналізм, професіоналізм, суперпрофесіоналізм, псевдопрофесіоналізм, післяпрофесіоналізм [3, 254]. У рамках рівнів професіоналізму та суперпрофесіоналізму автор звертає увагу на етапи самоактуалізації та творчого самопроекування себе, основна функція яких пов'язана з розвитком особистісного потенціалу та деяких аспектів ідентичності професіонала (особистісна та індивідуальна компетентність, індивідуальний професійний світогляд тощо).

Мета статті: на основі аналізу кризових станів і ситуацій, що виникають на різних етапах професійного розвитку правоохоронців запропонувати шляхи удосконалення системи психологічного супроводу працівників правоохоронних органів України для оптимізації їх професійної діяльності.

Для вирішення поставленої мети було використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження:** аналіз, порівняння та узагальнення даних наукових джерел, вивчення та узагальнення наукового досвіду, аналіз результатів діяльності психологічної служби МВС.

Виклад основного матеріалу. Весь процес професійного розвитку працівників правоохоронних органів розглядається в рамках трьох етапів: 1) етап професійного самовизначення; 2) етап професійного навчання (період навчання у вищому навчальному закладі), в складі якого виділено: стадія адаптації, інтеріоризації та ревізії професійного потенціалу (1 курс), стадія засвоєння професійних знань, умінь і навичок (2-4 курс), стадія закріплення і усвідомлення професійної готовності (закінчення вищого навчального закладу), 3) етап професійного розвитку, в якому розглядаються: стадія професійної адаптації (адаптанта), стадія оволодіння професійною діяльністю (інтернала), стадія творчого самовираження (майстра), стадія наставництва, стадія звільнення і соціальної переадаптації [4, 104].

На жаль, система відбору абітурієнтів в освітні установи МВС України функціонує на неналежному рівні. Для попередження кризових станів і ситуацій, що

виникають у курсантів на всіх стадіях професійного навчання, існує необхідність створення адекватної психодіагностичної процедури виявлення значущих психологічних якостей особистості та її функціональних резервів, що можуть бути розкриті й удосконалені в процесі підготовки до здійснення ефективної правоохоронної діяльності. Особливу увагу при проведенні відбору абітурієнтів в освітні установи МВС працівникам психологічної служби необхідно звертати на особистісну зрілість абітурієнтів, що визначається, зокрема, вихідним рівнем розвитку цінностей, установок, мотивації, наявністю короткострокових і довгострокових цілей, а також особливостями поведінки в стресових ситуаціях і в кризові моменти життєдіяльності.

Вже в перший рік навчання у вищому навчальному закладі у курсантів може спостерігатися складний психічний стан. Курсанти-першокурсники мають різний ступінь готовності до зміни способу життя, який виступає в якості системного психологічного конструкту, що характеризує здатність перебудовувати спосіб життя в умовах самостійного вибору і зовнішньої регламентації. Процес занурення людини в ментальний простір нового середовища розглядається різними авторами в контексті протиріччя між способом життя і образом світу, який виступає джерелом розвитку людини як складної, відкритої психологічної системи. Цей контекст стає особливо важливим, коли мова йде про психологічні перебудови, які відчуває людина, що залишається в так званому «закритому середовищі», тобто середовищі з досить жорстким (обмежувальним) регламентом [6; 9, 143-149; 2, 170-172.]. Саме в цей період починається період адаптації, внутрішня боротьба, яка пов'язана з високими вимогами до особистісних і професійних якостей майбутніх правоохоронців. Причинами кризових ситуацій першокурсників можуть стати значні фізичні навантаження, розлука з сім'єю, нестача особистого життя, проживання на казарменому положенні, специфіка навчання, низька успішність, що нерідко викликають почуття тривоги, невпевненості в собі і змушують задуматися, чи правильний вибір майбутньої професії вони зробили. Пристосовуючись та реагуючи на специфічну навчальну діяльність і середовище, курсанти-майбутні правоохоронці набувають специфічних психологічних рис.

На етапі набуття професійних знань, умінь і навичок (2-4 курс) курсанти засвоюють теоретичні та практичні засади специфіки правоохоронної діяльності, складність умов її здійснення. Екстремальні ситуації на стадії закріплення та усвідомлення професійної готовності (закінчення вищого навчального закладу) можуть супроводжуватися стресом, коли у курсантів виникає гострий внутрішній конфлікт між професійними вимогами, посадовими обов'язками та об'єктивною можливістю їх виконувати через брак досвіду. Безсумнівно, внутрішньо-особистісні зміни відображаються на їх вчинках, стилі спілкування, поведінці [7, 104].

На етапі професійного розвитку (стадія адаптації) емоційні порушення можуть розвиватися як під впливом факторів, що відносяться до зовнішнього середовища діяльності (перші спроби спілкування з правопорушниками, вирішення завдань застосування до них заходів

профілактики та припинення правопорушень і т. і.), так і факторів внутрішньосистемної взаємодії (відносини з керівництвом і співробітниками, перше спільне виконання службових завдань і т. і.).

Нездатність людини бачити свою професійну діяльність в контексті цілісності свого життя після декількох років служби в поліції виражається у вигляді незадоволеності своїм життям і обраною професією, що може свідчити про наявність кризи ідентичності, порушення гармонійного життєвого існування і своєї цілісності.

Основними завданнями психологічного супроводу курсантів на етапі професійного навчання є вивчення й аналіз:

- ціннісної сфери, мотивації;
- особливостей протікання адаптаційних процесів;
- процесів регуляції поведінки та саморефлексії;
- рівня тривожності;
- особистісних якостей і здібностей;
- розвитку комунікативних навичок і позитивного сприйняття себе й оточуючих тощо.

Звернемо увагу, що формування суб'єктності є значущим напрямком психологічної діяльності в області супроводу особистісних трансформацій ідентичності майбутніх поліцейських під час фахової підготовки у вищому навчальному закладі. Саме цей етап професійної самореалізації є, на нашу думку, сензитивним, коли прояв і формування особистісних утворень (змісту, цінностей, готовності до саморозвитку, самовизначення тощо) відбувається через виконання окремих конкретних досягнень, що вимагає від майбутнього професіонала осмисленого включення в різні види професійної діяльності, планування власних дій, мобілізації особистісних ресурсів, оцінки та рефлексії процесу і результату. На цьому етапі можна виявити трансформаційні зміни поведінки особистості, обумовлені її новою ідентичністю (роллю, статусом тощо).

Забезпечення психологічного супроводу особистісних трансформацій ідентичності майбутніх співробітників поліції може бути орієнтованим на подолання ціннісно-сміслових бар'єрів як індивідуальних труднощів в ситуаціях особистісного вибору. Це, на нашу думку, дозволить підвищити рівень їх професійної самореалізації, сприятиме їх подальшому процесу самоактуалізації та саморозвитку [5, 271-275].

Важливо відзначити, що пошук і розробка активних методів навчання, таких як соціально-психологічні тренінги, є характерним для сучасної психологічної науки. Доцільність застосування активних форм і методів навчання в практиці підготовки фахівця відзначається багатьма авторами. Зокрема, це питання розглядалося в роботах А.Ф. Бондаренко, А.С. Борисюк, Ю.Н. Ємельянова, О.П. Саннікова, Н.В. Чепелева, Т.С.Яценко та ін. На нашу думку, здійснювати психологічний розвиток інтегральної ідентичності майбутніх поліцейських доцільно саме в тренінговій групі. Груповий фактор впливу дає особистості додаткові можливості в розвитку стійких уявлень про свою ідентичність, активізує потребу в пізнанні своїх якостей, пов'язаних з різною спрямованістю ідентичності (професійною, сімейною, національною, гендерною тощо).

Загальною метою проведення тренінгів є супровід та оптимізація становлення інтегральної ідентичності майбутніх поліцейських, яка здійснюватиметься в контексті самопізнання, самоаналізу, особистісного зростання, дослідження психологічних феноменів, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю.

Отже, для майбутніх поліцейських необхідно розробляти тренінгові заняття з метою забезпечення оптимальних умов їх особистісного розвитку і професійного зростання, актуалізації самопізнання і самодослідження особливостей інтегральної ідентичності.

Співробітники психологічної служби разом з керівництвом факультетів вищих навчальних закладів повинні продумати стратегію професійного розвитку і самовдосконалення курсантів: обмін професійною інформацією на науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах та ін.

Психологічний супровід процесу становлення професійної ідентичності на початкових етапах служби, перш за все, має бути орієнтований на психологічну корекцію смислових фіксацій і розвиток психологічних новоутворень, що заповнюють виявлені дефіцити в структурі різних типів ідентичності співробітників. Самоаналіз, або аналіз своїх особистісних особливостей, сильних і слабких сторін, дозволяє мінімізувати наявні негативні установки шляхом зняття обмежень мислення, активізації у співробітників процесів смислоутворення і корекції їх смислових фіксацій, що заважають оптимальному розвитку особистості, її ефективної життєдіяльності.

Профілактичні і корекційні методи можуть включати комплекси заходів, спрямованих на зменшення ймовірності розвитку передумов і проявів небажаних професійно й особистісно небезпечних явищ (стрес, тривожність), попередження або корекцію вже існуючих проблем.

Корисними є методи опосередкованого і безпосереднього впливу на психічний стан поліцейських. До методів опосередкованого впливу слід віднести способи ефективної організації змісту та умов професійної діяльності правоохоронців: раціоналізація трудового процесу, розрахунок і обдуманий розподіл робочого навантаження, збагачення змісту роботи і дозвілля, оптимізація соціально-психологічного клімату, переключення з одного виду діяльності на інший в рамках виконання спільних обов'язків в колективі; вироблення оптимальної поведінки при виникненні конфліктних ситуацій та ін.

Методи безпосереднього впливу на психічний стан правоохоронців включають формування навичок саморегуляції та саморефлексії; насичення сфери спілкування позитивними емоціями; планування заходів, спрямованих на підтримку належної фізичної форми, в тому числі з урахуванням станів втоми, що виникають у процесі виконання професійної діяльності. Корисними можуть стати аутогенні тренування (дихальні техніки, прогресивна м'язова релаксація по Джекобсону, аутотренінг за методом Шульца, медитації, психотехнічні вправи, арт-терапія, методи візуалізації, сенсорна інтеграція).

Під час психокорекції переживань життєвої кризи можуть відбуватися трансформації елементів ціннісно-

смислової сфери особистості; відбувається активізація власних можливостей, творчих здібностей; акумулювання досвіду, його структурування; усвідомлення наявності сформованих особистісних змін і власної продуктивної самореалізації. В процесі вирішення життєвої кризи формується індивідуальний стиль прояву вольової регуляції, який визначає успішність, результативність, якість життєдіяльності особистості [1, 5-25].

Цільові програми повинні бути спрямовані на розвиток, коригування та вдосконалення особистісних ресурсів, необхідних для подолання стресових та кризових ситуацій, що виникають в процесі життєдіяльності правоохоронців.

Зміст програми може включати:

- розвиток когнітивної сфери (професійна пам'ять, професійна спостережливність, проникливість, далекоглядність, логічність, прогностичність, інформованість і т.і.);
- розвиток емоційно-вольової сфери (наполегливість, емоційна рівновага, самовладання, вироблення здібностей регулювати власний емоційний стан, справлятися з афектами, контролювати свою поведінку, знаходити вихід зі стресових ситуацій);
- розвиток комунікативних якостей (організованість, впевненість у собі, установка на співробітництво, готовність допомогти, обов'язковість, послідовність, активність у взаємодії, тактовність);
- навчання конструктивній поведінці в конфліктах;
- розвиток цілепокладання та управління часом.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, спираючись на існуючі дослідження, зазначимо, що ідентичність як ієрархічно складна властивість особистості трансформується в процесі інтенсивної професійної підготовки правоохоронців. Серед завдань, які стоять перед працівниками психологічної служби, важливе місце займають питання розробки і застосування нових підходів і методів професійного відбору, організації психологічного супроводу працівників правоохоронних органів України на всіх етапах професійної самореалізації.

Подальші емпіричні дослідження будуть спрямовані на вивчення особливостей особистісних трансформацій правоохоронців: як при проведенні професійно – психологічного відбору та підготовки кандидатів на навчання у навчальні заклади системи МВС або на службу в поліцію, так і діючих працівників правоохоронних органів для попередження професійної деформації та виникнення негативних психічних станів правоохоронців (психічного вигорання, перевтоми та ін.). Це дозволить активізувати внутрішній мотиваційний потенціал щодо цілеспрямованого розвитку професійно-особистісних якостей, прагнення до постійного професійного удосконалення та досягнення вершин особистісного й професійного розвитку.

Отримання спеціальних знань щодо психологічних аспектів професійної правоохоронної діяльності, розвиток професійно важливих якостей, набуття навичок самовдосконалення правоохоронців сприятимуть підвищенню ефективності їх професійної діяльності.

Література

1. Быков А. Становление волевой регуляции в кризисные периоды развития личности / А. Быков // Триклядная

психология и психоанализ. – 2002. – №4. – С.5-25.

2. Курсакова Е.Н., Клочко Ю.В. Факторы преодоления трудной жизненной ситуации участковыми уполномоченными полиции // Вестник Барнаульского юридического института МВД России. 2015. № 29. С. 170-172.

3. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М., 1996. – 312 с. – С. 254

4. Милорадова Н.Э. Психологическое сопровождение профессионального развития сотрудников правоохранительных органов. Современные проблемы прикладной юридической психологии [Электронный ресурс]: материалы I Междунар. науч.-практ. интернет- конф. (Минск, 23 нояб. 2017 г.) / отв. ред. Н.А. Фурманов. – Минск: Изд. центр БГУ, 2017. – 300 с., С. 103-107.

5. Милорадова Н.Е., Твердохлебова Н.С. Психологічний супровід трансформацій інтегральної ідентичності майбутніх правоохоронців: матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. [«Філософські, методологічні та психологічні проблеми права»], (11 листоп. 2017 р., Київ) / [редкол.: В.В. Черней, М.В. Костицький, С.Д. Тусарев та ін.]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 488 с., С. 271-275.

6. Рассудова Л.А. Механизмы преодоления деструктивных психологических защит учащихся образовательных учреждений закрытого типа: дис. ... канд. психол. наук, Кемерово, 2013.

7. Твердохлебова Н.С., Милорадова Н.Е. Психологічний супровід особистісних трансформацій правоохоронців на етапі професійного навчання: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції) [«Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів»], (м. Кривий Ріг, 15 лютого 2018 року). – Кривий Ріг, 2018. – 437 с., С.407-410

8. Штепа О.С. Трансформація особистості у тренінгах особистісного зростання та способи її вимірювання / О.С. Штепа // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – №3. – С. 53-57.

9. Клочко Ю.В. A person in a closed environment as a psychological problem // Psychology in Russia: State of the Art. 2013. Vol. 6, № 4. P. 143-149.

References

1. Вуков, А. (2002). Stanovlenie volevoy regulyatsii v krizisnye periody razvitiya lichnosti [Formation of strong-willed regulation in

the crisis periods of personal development]. Prikladnaya psikhologiya i psikhioanaliz, 2, 5 – 25 (in Russia).

2. Kursakova, Ye.N., Klochko, Yu.V. (2015). Faktory preodoleniya trudnoy zhiznennoy situatsii uchastkovymi upolnomochennymi politzii [Factors for overcoming a difficult life situation by district police commissioners]. Vestnik Barnaulskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii, 29, 170–172 (in Russia).

3. Markova, A.K. (1996). Psikhologiya professionalizma [Psychology of professionalism]. M., 312 (in Russia).

4. Myloradova, N.E. (2017). Psikhologicheskoe soprovozhdenie professionalnogo razvitiya sotrudnikov pravookhranitelnykh organov [Psychological support of professional development of law enforcement officers]. Sovremennye problemy prikladnoy yuridicheskoy psikhologii. Mynsk: Yzd. tsentr BSHU, 300, 103-107 (in Belarus).

5. Miloradova, N.E., Tverdokhliebova, N.Ie. (2017). Psykholohichniy suprovit transformatsii intehralnoi identychnosti maibutnikh pravookhorontsiv [Psychologic supervision of transformation of integral identity and majesty law enforcement]. Filozofski, metodolohichni ta psykholohichni problemy prava. Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav, 488, 271-275 (in Ukrainian).

6. Rassudova, L.A. (2013). Mekhanizmy preodoleniya destruktivnykh psikhologicheskikh zashchit uchashchikhsya obrazovatelnykh uchrezhdeniy zakrytogo tipa [Mechanisms for overcoming the destructive psychological defenses of students in closed educational institutions] (PhD thesis). Kemerovo (in Russia).

7. Tverdokhliebova, N.Ie., Miloradova, N.E. (2018). Psykholohichniy suprovit osobystisnykh transformatsii pravookhorontsiv na etapi profesinoho navchannia [Psychological support of personal transformations of law enforcement at the stage of professional training]. Psykholohichni zasady zabezpechennia sluzhbovoi diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv. Kryvyi Rih, 437, 407-410 (in Ukrainian).

8. Shtepa, O.S. (2004). Transformatsiia osobystosti u treninhakh osobystisnoho zrostantia ta sposoby yii vymiriuvannia [Personality transformation in personality development trainings and ways of measuring it]. Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, 3, 53 – 57 (in Ukrainian).

9. Klochko, Yu.V. (2013). A person in a closed environment as a psychological problem. Psychology in Russia: State of the Art., 4, 143-149 (in Russia).

Tverdokhliebova N.Ie.,

post-graduate student of the Department of Sociology and Psychology,
Karkov National university of domestic affairs, natatv@ukr.net

Ukraine, Kharkov

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE FORMATION PROCESS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS' PROFESSIONAL IDENTITY

Propose ways to improve the psychological support system for law enforcement officers of Ukraine to optimize their professional activities on the basis of analysis of crisis conditions and situations arising at different stages of professional development of law enforcement. Providing psychological support for personal transformations of the police officers identity at different stages of professional self-realization will improve their professional level of self-realization, contribute to their further process of self-actualization and self-development.

Key words: identity, identity transformation, personality self-realization, stages of professional development, crisis conditions, prevention of professional deformation.